УДК341.9(075.8)

Спеціальність 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

УМОВИ ДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ФРН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

CONDITIONS OF THE VALIDITY OF MARRIAGES BY THE LAW OF UKRAINE AND GERMANY: COMPARATIVE LEGAL ASPECTS

Вербіцька Мар'яна Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правового регулювання економіки та правознавства

Тернопільського національного економічного університету

Росоляк Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правового регулювання економіки та правознавства

Тернопільського національного економічного університету

Статтю присвячено вивченню особливостей умов дійсності шлюбу в Україні та ФРН. Проведено аналіз спільних рис та відмінностей матеріально-правових та формальних підстав дійсності шлюбу в Україні та ФРН. Встановлено, що дуже споріднений підхід до вимог до осіб, які бажають вступити в шлюб, та реєстрації шлюбу обумовлений єдиною платформою формування законодавства обох держав (право Стародавнього Риму). У результаті проведення наукового дослідження запропоновані окремі шляхи щодо вдосконалення сімейного законодавства в сфері встановлення умов дійсності шлюбу та його реєстрації.

Ключові слова: шлюб, умови дійсності, шлюбний вік, реєстрація шлюбу, заручини.

Статья посвящена изучению особенностей условий действительности брака в Украине и ФРГ. Проведен анализ общих черт и различий материально-правовых и формальных оснований действительности брака в Украине и ФРГ. Установлено, что очень схожий подход к требованиям к лицам, желающим вступить в брак, и регистрации брака обусловлен единой платформой формирования законодательства обоих государств (право Древнего Рима). В результате проведения научного исследования предложены отдельные пути по совершенствованию семейного законодательства в сфере установления условий действительности брака и регистрации.

Ключевые слова: брак, условия действительности, брачный возраст, регистрация брака, помолвка.

The article is focused on the investigation of conditions of validity of the marriage in Ukraine and Germany. The similarities and differences between the substantive and formal grounds of the validity of marriage in Ukraine and Germany are analyzed. There was stated that the requirements for persons who marry and registration of marriage have only platform due to a legislation of both countries (Law of Ancient Rome). As a result of research there were suggested some ways to improve domestic legislation about conditions of marriage's validity snd marriage registration.

Key words: marriage, terms of reality, the age of marriage, registration of marriage, engagement.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення відбувається кардинальне оновлення законодавства України крізь призму приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Тому особливої актуалізації набуває порівняльно-аналітична наукова діяльність. У зв'язку з тим, що Україна належить до держав романо-германської правової сім'ї, вбачаємо великий потенціал у дослідженні законодавства саме таких держав як ФРН, Франція, Австрія, Бельгія, Іспанія тощо. Шлюб є центральним інститутом сімейного права і одним із

найважливіших досягнень людства. Тому порівняльний аналіз окремих аспектів у сфері укладання шлюбу в Україні та ФРН сприятиме ефективному удосконаленню вітчизняного сімейного законодавства шляхом формування найраціональнішого підходу до питання умов дійсності та реєстрації шлюбу.

Стан дослідження. Правове регулювання укладення, припинення шлюбу та інших аспектів з ним пов'язаних в Україні неодноразово досліджувалося багатьма науковцями, зокрема, такими як: О. В. Дзера, А. С. Довгерт, О. О. Єрошенко, В. М. Коссак, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, О. А. Підопригора, З. В. Ромовська тощо. На монографічному рівні значну увагу вказаному предмету дослідження приділили: О. М. Калітенко, Т. О. Ариванюк, С. С. Сафронова, Є. О. Жучкова, О. І. Сафончик, Б. К. Левківський, О. Ю. Бикова, К. М. Глиняна, В. К. Антошкіна, Л. В. Липець, А. Б. Балховітінова тощо. Однак вузьке дослідження проблематики умов дійсності шлюбу в Україні досі не проводилося, лише у РФ у 2013 році була захищена дисертація А. С. Беспаловим на тему «Недействительность брака по семейному законодательству Российской Федерации». Таким чином, вважаємо, що аналіз умов дійсності шлюбу за законодавством України та ФРН буде доречною складовою потенційних наукових напрацювань у сфері визнання шлюбу недійсним.

Метою статті є з'ясування особливостей регламентації матеріальних і формальних умов дійсності шлюбу в Україні та ФРН, визначення спільних рис сімейного права обох держав щодо вказаного предмету, а також детальний аналіз відмінностей у підходах до умов та реєстрації шлюбу з тим, щоб окреслити найефективнішу правову конструкцію щодо врегулювання порядку реєстрації шлюбу та запропонувати її запровадження в СК України.

Виклад основного матеріалу. Умовами дійсності шлюбу є дві групи вимог: матеріально-правові та формальні. Матеріальні умови це умови, дотримання яких пов'язане з питанням дійсності шлюбу. На думку І. В. Мироненко, під матеріальними вимогами щодо вступу до шлюбу розуміють вимоги, дотримання яких обумовлює дійсність шлюбу, такі як шлюбна дієздатність, а також існуючі в певних правових системах обмеження

щодо можливості укладення та 4сп. [1, с. 173]. Сімейний кодекс України (розділ 2) до матеріальних умов відносить: шлюбний вік, добровільність шлюбу, одношлюбність (перебування лише в одному шлюбі) та відсутність визначених родинних зв'язків. У ФРН до вказаних умов належать: шлюбна дієздатність; відсутність іншого офіційного шлюбу; згода осіб (наречених) на укладення шлюбу; відсутність родинних зв'язків між ними, визначених законодавством; відсутність певних захворювань, які за законом є перешкодою для укладення шлюбу; дотримання певних обмежень для вдів і розлучених.

Що стосується шлюбного віку, то він у в Україні, так і у ФРН становить 18 років, тобто з досягненням повноліття як чоловіки, так і жінки мають право на шлюб. Також однакове положення міститься у Сімейному кодексі України та Цивільному уложенні ФРН стосовно вступу у шлюб осіб, що досягли 16 років. За заявою такої особи, суд (у ФРН – суд у сімейних справах) може надати право на шлюб, якщо це буде відповідати її інтересам. У цивільному уложенні ФРН (§ 1303) визначена ще одна додаткова умова надання згоди на шлюб особі, якій виповнилось 16 років, це досягнення повноліття майбутнім чоловіком чи дружиною. Якщо сімейний суд знизить шлюбний вік на підставі такої заяви, то заявникові не потрібна згода його законного представника. Також законодавством ФРН передбачено й можливість оскарження неповнолітніми до суду відмову батьків чи осіб, що їх замінюють, дати свою згоду на шлюб [2].

Іншою умовою дійсності шлюбу є добровільність шлюбу, що означає вільну згоду на шлюб як жінки, так і чоловіка. Особи, які бажають вступити у шлюб, мають зробити відповідні заяви особисто з власної волі, щоправда Закон ФРН зазначає, що заяви не можуть бути зроблені під умовою або із зазначенням терміну.

Що ж до одношлюбності, то згідно ст. 25 Сімейного кодексу України, жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі [3]. Згідно німецького цивільного уложення, не дозволяється укладати шлюб, якщо одна із осіб, що бажає вступити в шлюб, вже перебуває в шлюбі або в партнерстві з третьою особою. Це положення, яке суттєво відрізняється від українського сімейного законодавства, фактично надає однакового статусу

офіційно зареєстрованому шлюбу і «партнерському» шлюбу або так званому «цивільному» шлюбу. Натомість в Сімейному кодексі України (ст. 21) є протилежне положення, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [3]. На практиці це може породжувати певні несприятливі наслідки, особливо коли мова йде про реалізацію немайнових прав та виконання подружніх обов'язків (право дружини чи чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань сім'ї, обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю тощо). Тому варто доповнити Сімейний кодекс України статтею, в якій би встановлювалась заборона укладати шлюб, якщо одна із осіб, що бажає вступити в шлюб, вже перебуває у зареєстрованому в органі державної реєстрації актів цивільного стану (далі – ДРАЦС) шлюбі або перебуває у фактичних шлюбних відносинах з третьою особою.

Наступною умовою дійсності шлюбу є заборона укладати шлюб між родичами. Український закон встановлює, що не можуть перебувати у шлюбі особи, які є родичами прямої лінії споріднення, а саме рідні (повнорідні, 5спорюватися) брат і сестра. Хоча, згідно ст. 26 СКУ за рішенням суду шлюб може бути дозволений між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були ним усиновлені. Також у шлюбі не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні дядько з племінницею та тітка з племінником та усиновлювач з усиновленою дитиною. Хоча шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною можливий лише у випадку скасування усиновлення. У німецькому законодавстві є аналогічні заборони, окрім заборони укладення шлюбу між двоюрідними братом та сестрою. Обмеження в укладенні шлюбу по боковій лінії в різних країнах різноманітні, все залежить від культурних, моральних цінностей суспільства, традицій та обрядів тих народів, які домінують в тій чи іншій країні, тому говорити про доцільність такої заборони важко. Що ж стосується шлюбу між усиновителем та усиновленою дитиною, за Німецьким цивільним уложенням, це також забороняється, однак такий шлюб можливий, хоча він автоматично припиняє

відносини усиновлення й скасовує всі можливі в майбутньому наслідки усиновлення.

У ФРН перешкодою для укладення шлюбу в деяких випадках може стати певне захворювання, якщо воно становить небезпеку для здоров'я іншого з подружжя. В деяких країнах за законом є неможливими шлюби з особами, що страждають на венеричне захворювання або ВІЛ, імпотентами, душевнохворими, особами, які мають заразні або успадковані захворювання, фізичні недоліки, глухонімими, сліпоглухими, 6спорювати с; іноді для вступу до шлюбу сторони повинні пройти медичне обстеження [2]. Наприклад, відповідно до Цивільного кодексу Іспанії, якщо особа має психічні відхилення, для її вступу до шлюбу необхідно, щоб у медичній довідці було сказано про те, що дана особа є здатною дати згоду на вступ до шлюбу. Українське ж законодавство подібних вимог не містить і це, на думку авторів, є упущенням законодавця. Було би доречним Сімейний кодекс України доповнити положенням про обов'язок осіб, які бажають одружитись, надати документ, що підтверджує стан здоров'я (медична довідка, виписка з лікарні тощо), оскільки майбутній чоловік чи дружина мають бути обізнані про стан фізичного та психічного здоров'я іншого з подружжя. Звичайно, наявність певного захворювання в одного з подружжя може бути підставою для розірвання шлюбу, визнання його недійсним, але наслідки (фізичні чи моральні) від несвоєчасного виявлення захворювання можуть бути доволі невтішними (народження нездорової дитини внаслідок генетичного захворювання іншого з подружжя, безпліддя, інфікування СНІД тощо).

Ще однією з перешкод реєстрації шлюбу у ФРН є заборона жінці укладати шлюб протягом 10 місяців з моменту смерті чоловіка чи розірвання шлюбу. Так званий «жалобний строк» встановлюється з метою запобігання проблем, пов'язаних із встановленням батьківства, коли жінка не може впродовж встановленого законом строку вийти наступний раз заміж після смерті чоловіка. У ФРН встановлюється строк після розлучення, який дорівнює 302 дням, а у Франції і Швейцарії цей строк – 300 днів.

На рахунок різностатевості шлюбу, в українському законодавстві чітко прописано, що шлюбом є сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований в органі державної реєстрації. Аналогічно і в Цивільному уложенні ФРН шлюб розглядається як договір між чоловіком і жінкою, який укладається у визначеному законодавством порядку та має на меті об'єднання чоловіка та дружини в одну сім'ю для спільного проживання та взаємного надання підтримки й допомоги [2]. Різностатевість сторін до недавнього часу була традиційною умовою вступу до шлюбу. Винятками були лише випадки фізичних аномалій, при наявності яких суд (в Англії) або прокуратура (в Італії) вирішували питання про вступ до шлюбу на основі даних медичного обстеження. Відповідно до сучасних вимог часу та тенденцій, які мають місце в багатьох країнах Європи, стосовно одностатевих партнерських відносин, законодавства таких країн як Швеція, Нідерланди, Франція та 7сп. одностатеві шлюби прирівняють до різностатевих.

Стосовно формальних умов реєстрації шлюбу всі правові системи можна поділити на три групи. До першої належать держави, шлюби в яких реєструють тільки в цивільній формі (до них, зокрема, належать і ФРН, і Україна). До другої – в цивільній чи релігійній формі, за вибором подружжя (Іспанія, Італія, Англія, Канада та тощо). До третьої – тільки в релігійній формі (Ізраїль, Кіпр, Ліхтенштейн, деякі штати США, окремі провінції Канади, мусульманські держави – Іран, Ірак та інші).

Таким чином, формальні умови фактично визначають форму укладання шлюбу. Форма правочину визначається за законом місця її здійснення — locus regit actum. Окремим випадком застосування цієї прив'язки є lex loci celebrationis — закон місця укладання шлюбу, що, як правило, застосовується до форми укладання шлюбу [4, с. 1-2].

До кола формальних умов дійсності шлюбу у ФРН належать: заручини, встановлена законом церемонія (цивільна чи церковна), особиста присутність наречених, присутність свідків, державна реєстрація, видача свідоцтва про шлюб.

Станом на сьогодні у ФРН вже скасована вимога про оприлюднення шлюбу шляхом публікації, достатньо лише заяви осіб, що укладають шлюб. Однак тривалий час така процедура була обов'язковою передумовою для реєстрації шлюбу. Підготовча частина шлюбу полягала в оголошенні, що було тією формальною умовою, яка забезпечувала гласність шлюбу і давала можливість зацікавленим особам висловити свої заперечення. Оголошення відбувалося шляхом повідомлення, яке вивішується на дверях муніципалітету.

Оголошення шлюбу могло бути замінене на отримання дозволу (ліцензії) державних органів, до компетенції яких входить реєстрація шлюбів. Для отримання строкової ліцензії, дійсної від одного місяця до одного року, сторони зобов'язані під присягою заявити про відсутність перешкод до взяття шлюбу.

Підсумовуючи, можна відзначити, що в ФРН неналежне оголошення не впливало на дійсність шлюбу, проте за сімейним правом Німеччини порушення передбаченої законом форми виразу згоди на шлюб подружжям робить його абсолютно недійсним.

Що ж стосується інституту заручин, то він регламентується як українським сімейним законодавством, так і німецьким. У ФРН заручини розглядаються як публічне надання обіцянки укласти шлюб. Заручини зобов'язують сторони відшкодувати витрати, пов'язані з підготовкою до реєстрації шлюбу, у випадку відмови від його укладення однією із сторін. Однак вони не створюють обов'язку зареєструвати шлюб на підставі даної публічно обіцянки, оскільки одним з основних принципів шлюбу є добровільність і взаємна згода осіб. А тому будь-хто з наречених має право відмовитись від укладення шлюбу до його реєстрації.

Відповідно до § 1310-1311 Цивільного уложення ФРН особи, які вступають у шлюб, зобов'язані зробити відповідні заяви особисто і в присутності один одного. Заяви не можуть бути зроблені під умовою або із зазначенням терміну [2].

Аналогічний підхід до інституту заручин викладений й у ст. 28-31 СК України. Подання заяв до органу ДРАЦС фактично є заручинами (хоча сам цей

термін був виключений із СК України), з моменту подання заяв особи, які виявили бажання зареєструвати шлюб, набувають нового статусу – наречених.

В Україні ч. 3 ст. 28 СК передбачає виключення щодо обов'язкового особистого подання заяви про реєстрацію шлюбу [3]. Тут йдеться про те, що якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до органу ДРАЦС, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Треба одразу наголосити, що мова йде лише про подання заяви про реєстрацію шлюбу, а не власне про реєстрацію шлюбу, оскільки реєстрація шлюбу передбачає обов'язкову особисту присутність наречених. Інше бачення з цього приводу в німецького законодавця: особиста присутність чоловіка та жінки, які укладають шлюб, є обов'язковою у момент його реєстрації, однак за наявності поважних і надзвичайних обставин шлюб може бути зареєстровано за відсутності однієї із сторін з її письмової згоди або через представника, якщо інша сторона присутня особисто (шлюб через посередника інакше називають «шлюбом у рукавичках»).

Тобто німецьке сімейне законодавство, вимагаючи особистого подання заяви про укладення шлюбу обома особами, допускає представництво однієї з них при безпосередній реєстрації шлюбу; в Україні – навпаки: порядок подання заяви про реєстрацію шлюбу представником визначається ч. 3 ст. 28 СК України та п. 4.1. Правил реєстрації актів цивільного стану [5].

Для подання заяви про реєстрацію шлюбу за відсутності самої особи, яка бажає укласти шлюб, необхідні наступні документи: а) заява особи, яка бажає укласти шлюб, до органу ДРАЦС про реєстрацію шлюбу, справжність підпису на якій нотаріально засвідчена; б) нотаріально засвідчена довіреність на подання заяви про реєстрацію шлюбу представником, яка підтверджує повноваження представника щодо здійснення ним таких дій [5].

Щодо наслідків факту заручин, то в обидвох країнах підхід ідентичний: так як передбачено і в німецькому законодавстві, ст. 31 СК України встановлює зобов'язання особи, яка відмовилася від шлюбу, відшкодувати другій стороні затрати, що були понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу і весілля.

Як вказувалося вище, і в німецькому, і в українському сімейному праві встановлена єдина цивільна форма – реєстрація шлюбу відповідними органами державної влади та посадовими особами.

Як і в Україні, в ФРН реєстрація шлюбу відбувається органами реєстрації актів цивільного стану (Standesamt). Слід наголосити, що в окремих землях чи містах-державах правила щодо процедури державної реєстрації шлюбу, необхідних документів можуть незначною мірою відрізнятися.

Щодо загальних правил реєстрації шлюбу, необхідно відзначити, що згідно § 1312 Цивільного статуту ФРН посадова особа органу РАЦС під час укладання шлюбу зобов'язана запитати кожного з осіб, що вступають у шлюб, чи бажають вони укласти між собою шлюбний союз, і після їхньої ствердної відповіді проголосити, що з цього моменту вони в силу закону пов'язані юридично значущим шлюбом. Відповідно до § 1317 статуту присутність двох повнолітніх свідків є однією з обов'язкових формальних умов шлюбу. Посадова особа органу РАЦС зобов'язана внести запис про укладення шлюбу до книги реєстрації шлюбів [2].

Таким чином, можна зробити висновок, що процедурна конструкція реєстрації шлюбу в Україні та ФРН дуже подібні, відрізняються лише в окремих незначних аспектах, тому що близькі до вищеописаних німецьких правил вимоги щодо реєстрації шлюбу виписані й у ст. 32-34 СК України.

Реєстрація шлюбу в усіх країнах здійснюється, як правило, у вигляді урочистої церемонії, мета якої публічно повідомити та відзначити серйозність намірів сторін і наслідків, які виникають для них. Церемонія, окрім офіційних правил, обов'язково супроводжується національними традиціями та обрядами. У Німеччині, наприклад, доріжку, якою наречені виходять з церкви, встилають свіжими сосновими гілками з тим, щоб їх подружнє життя було вдалим, успішним, щоб був добробут і багатство. В Україні традиційно прийнято, щоб у церкві наречені стояли на вишитому рушнику, який символізує надію на те, що молодят ніколи не спіткає бідність або те, що вони «ніколи не стоятимуть на голій землі».

Шлюби, укладені з порушенням вимог, що встановлені законом, і в Україні, і в ФРН є нікчемними або заперечними (такими, що можуть оспорюватися до суду). Нікчемність шлюбу може спричинити, наприклад, нехтування перешкодами до реєстрації шлюбу. Так, за правом ФРН, нікчемним є шлюб, під час реєстрації якого посадова особа порушила передбачену законом процедуру з'ясування та прилюдного висловлення нареченими згоди на шлюб. В Україні СК розмежовує шлюби на такі, в яких порушені матеріальні умови дійсності шлюбу (шлюб укладено з недієздатним, між родичами прямої лінії споріднення тощо) і щодо яких автоматично анульовується актовий запис про шлюб – нікчемні, і шлюби, які визнаються недійсними за рішенням суду (наприклад, фіктивний, зареєстрований без вільної згоди чоловіка та жінки) або можуть бути визнані недійсними (наприклад, з особою, яка не досягла шлюбного віку) – оспорювані.

Висновки. Дотримання умов дійсності шлюбу, як матеріальних, так і формальних, забезпечує та гарантує кожному його конституційні права і свободи. Тому вказаному питанню слід приділяти багато уваги, реформуючи сімейне законодавство загалом. Запропоновані нами зміни до правил дійсності шлюбу сприятимуть чіткості та ефективності процедури реєстрації шлюбу, підвищенню правосвідомості наречених та, надіємося, зміцненню шлюбів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Мироненко І. В. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник / І. В. Мироненко. – К.: Алерта, 2012. – 272с.
2. Уложення
3. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14
4. Розгон О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем за кордоном / О. Розгон // Мала енциклопедія нотаріуса. - № 6. – 2015. – С. 1-8.

5. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні Мін'юст України: Наказ, Правила від 18.10.2000 № 52/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00